

Polská ženská adjektivní příjmení v češtině

Robert Adam, FF UK v Praze

robert.adam@ff.cuni.cz

Klíčová slova: skloňování příjmení; přechylování příjmení; čeština a polština

Key words: declension of surnames; feminine surname versions; Czech and Polish languages

Polish women's adjective surnames in Czech

The paper describes structural models for dealing with Polish women's adjective surnames in Czech, approves the recommendations given by linguistic authorities in this field, and pays attention to a relatively new, structurally inadequate declension model emerging in use.

Téma tohoto poradenského článku není tak specifické, neřkuli okrajové, jak by se na první pohled mohlo zdát. Jednak je Polsko sousedem a blízkým spojencem České republiky, jednak žije v ČR zhruba 50 000 příslušníků polské národnostní menšiny, většinou v úředně dvojjazyčné oblasti Těšínska, kde fungují i školy s vyučovacím jazykem polským. Není tedy divu, že se o Polkách v českém např. mediálním diskursu často píše, a že tedy vzniká i potřeba nějak zacházet s jejich příjmeními.

Polština tradičně ženská příjmení přechylovala, ústup od přechylování však v Polsku probíhal rychleji a výrazněji než u nás. Původní přechýlené formy substantivních příjmení (typy *Waszakowa* pro ženy vdané a *Strykówna* pro svobodné) z velké části ustoupily a dnes se zejména ve veřejné a oficiální komunikaci užívají téměř výhradně podoby nepřechýlené (*Ewa Swoboda*, *Natalia Kaczmarek*). Stejně jako v češtině existuje i v polštině mnoho příjmení adjektivní povahy; ta se naproti tomu zpravidla přechylují, a to i u příslušnic mladé generace (*Pia Skrzyszowska*). Sporadicky se arci lze setkat i s nepřechýlenými příjmeními adjektivní povahy: např. rodné příjmení atletky jménem *Justyna Święty-Ersetic* znamená „svatý“ a v polském úzu zůstává nesklonné. Přechýlená adjektivní příjmení se v polštině skloňují podle adjektivní deklinace: *Skrzyszowska*, 2. p. *Skrzyszowskiej*.

Na následujících řádcích se soustředíme na přechýlená adjektivní příjmení a jako ilustrativní příklady si zvolíme příjmení dvou nositelek, u nichž můžeme předpokládat, že o nich česká média dlouhodobě často píší. První je velmi populární a úspěšná česká zpěvačka polské národnosti *Ewa Farna*, pocházející z dvojjazyčné příhraniční oblasti (konkrétně z Vendryně), druhou nositelka Nobelovy ceny za literaturu za rok 1996, krakovská básnířka *Wisława Szymborska*.

Z čistě systémového hlediska, bez ohledu na normu a úzus, připadají v úvahu zejména následující způsoby, jak s jejich příjmeními v českých textech zacházet: 1. vyjít z poznání, že jde o příjmení adjektivní povahy, a počítat je (*Farná*, *Szymborská*, 2. p. *Farné*, *Szymborské*); 2. vyjít z poznání, že jde o příjmení adjektivní povahy, a zachovat jejich původní skloňování (*Farna*, *Szymborska*, 2. p. *Farnej*, *Szymborskiej*);

3. faktu, že jde o přijmení adjektivní povahy, nadřadit zakončení na *-a* a přijmení počestit – zakončení pak vede k jejich přiřazení ke vzoru „žena“ (*Farna, Szymborska*, 2. p. *Farny, Szymborsky*); 4. absolutizovat jejich cizost a ponechat je neskloňná (*Farna, Szymborska*, 2. p. *Farna, Szymborska*). Mimoto je ovšem systémově možné sestavit jejich deklinační paradigma smíšeně, tj. zkombinovat právě jmenované modely – v různých pádech volit tvary podle různých modelů.

Jiří Zeman (2006, s. 9)¹ doporučuje důsledné uplatnění modelu č. 1, totiž přijmení zakončená na *-ska, -cka* počestit na *-ská, -cká* a skloňovat je podle vzoru „mladý“. Jinak zakončená adjektivní přijmení (tedy např. *Farna*) autor opomíjí, ale vzhledem k tomu, že doporučuje počestřovat i starší přijmení zakončená na *-owa* (*Waszakowa* > *Waszaková*), je pravděpodobné, že by preferoval počestření základního tvaru i u přijmení *Farna*. Tedy *Farná*, 2. p. *Farné, Szymborská*, 2. p. *Szymborské*.

Akademická příručka českého jazyka (2019, s. 268)² vedle postupu navrženého Zemanem klade jako rovnocennou možnost i postup mírně odlišný, totiž vyjmout z počestření tvar 1. pádu. Z citace oddílu 73.1.2 Slovánská přijmení zde vypouštíme jiné jazyky než polštinu: „Slovánská přijmení s formou přídavného jména [...] tvoří v původním jazyce vlastní ženské podoby, např. Kowalski – Kowalska [...]. [...] tato jména buď přechylujeme podle české mluvnice, tj. podle vzoru „mladý“ [...], nebo v nich lze použít původní podoby přechýlené ve výchozím jazyce: [...] Kowalski – Kowalská i Kowalska [...]. Při skloňování těchto ženských přijmení vycházíme z podob přechýlených podle české mluvnice: 2. p. [...] Kowalské [...]“. S tímto doporučením se plně ztotožňujeme.

Úzus se přitom patrně rostoucí měrou přiklání k tomu, že se v základním tvaru (v 1. pádě) ponechává původní podoba přijmení. Zatímco v korpuse SYN2006PUB³ ještě převažuje počestřená podoba *Szymborská* (44 výskytů ze tří publicistických titulů) nad původní *Szymborska* (13 výskytů, ale ze sedmi titulů), v korpuse SYN-2013PUB⁴ už je nepočestřená podoba zastoupena 10 výskyty (ze 2 publicistických titulů), kdežto počestřená jen 7 (i když ze čtyř různých titulů), a v korpuse ONLI-NE2_NOW⁵ nacházíme k datu 26. 11. 2024 tři výskyty podoby *Szymborska* (ze tří titulů) a tři *Szymborská* (ze dvou).

¹ ZEMAN, J. *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině 6. Polská, maďarská, estonská a latinská osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2006.

² PRAVDOVÁ, M.; SVOBODOVÁ, I. (ed.). *Akademická příručka českého jazyka*. 2., rozšířené vydání. Praha: Academia, 2019.

³ ČERMÁK, F.; DOLEŽALOVÁ-SPOUSTOVÁ, D.; HLAVÁČOVÁ, J. aj. *SYN2006PUB: korpus psané publicistiky*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2006. [online] Dostupný z <<http://www.korpus.cz>>. Jde o referenční korpus publicistických textů z let 1989–2004.

⁴ KRÉN, M.; HNÁTKOVÁ, M.; JELÍNEK, T. aj. *SYN2013PUB: korpus psané publicistiky*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2013. [online] Dostupný z <<http://www.korpus.cz>>. Jde o referenční korpus publicistických textů z let 2005–2009.

⁵ CVRČEK, V.; JEZIORSKÝ, T.; HENYŠ, J. *ONLINE2_NOW: monitorovací korpus internetové češtiny*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2022. [online] Dostupný z <<http://www.korpus.cz>>. Korpus obsahuje internetovou žurnalistiku z aktuálního měsíce a 6 měsíců předcházejících a denně se aktualizuje.

Co je vlastně na skloňování polských ženských adjektivních příjmení v češtině natolik pozoruhodného, že jsme toto téma vybrali pro poradenskou rubriku našeho časopisu? Pozoruhodné je to, že v nezanedbatelné míře se v úzu objevuje takový způsob jejich skloňování, který neodpovídá žádnému z výše uvedených systémových modelů. Pro strukturně uvažujícího jazykovědce jde o fascinující setkání s laickou jazykovou logikou, která vede uživatele k nečekaným rozhodnutím. Nahlédněme opět do korpusů:

V korpuse SYN2006PUB se příjmení *Farna* neobjevuje, neboť *Ewa Farna* vydala svůj první singl právě až v roce 2006. Ve 2., 3. a 6. pádě příjmení *Szyborska* se objevuje pouze tvar *Szyborské*, a to v počtu 35 výskytů (z pěti publicistických titulů).

V korpuse SYN2013PUB je situace diametrálně odlišná. V letech 2006–2009 už se o Ewě Farné v tištěných médiích hojně psalo a výskyty se počítají na stovky. Tvar *Farné* (vztahující se k Ewě F., ostatní doklady jsme vyřadili) se vyskytuje 324×, „neadjektivní“ tvar *Farny* (opět počítáme jen výskyty vztahující se k Ewě F.) 22×, zato plných 158 výskytů má nesystémový tvar *Farne*. (Všechny tři tvary jsou rozprostřeny mezi řadu publicistických titulů, nejde tedy o vliv ojedinělé redakční normy.) Tvar *Szyborské* má výskytů 12 (ze 6 titulů), tvar *Szyborske* se objevuje v jediném článku třikrát, tvar *Szyborsky* doložen není.

A jak se píše o Ewě Farné (doklady referující k jiným osobám byly opět ručně vyřazeny) v současné internetové publicistice, reprezentované korpusem ONLINE2_NOW? Rozložení tvarů 2. pádu (ojediněle i 3. a 6.) je následující: *Farné* 76: *Farne* 60: *Farny* 2. V případě Wisławy Szyborské užily tři různé tituly celkem sedmkrát tvar *Szyborské*, jiné tvary se neobjevily.

Zatímco skloňování podle modelu č. 3 (podle vzoru „žena“) zůstává spíše okrajové, nesystémová deklinace s tvarem *Farne* na pozici 2., 3. a 6. pádu se v současných veřejných písemných komunikátech frekvenčně téměř vyrovnává s deklinací adjektivní, tradičně doporučovanou jazykovými autoritami. Kde se nesystémový tvar *Farne*, neodpovídající žádnému existujícímu skloňovacímu typu, vlastně bere? Domníváme se, že východiska zmíněná výše u modelů 1–3 uživatelé tohoto tvaru berou v potaz, aniž by je hierarchizovali: vědí, že jde o adjektivní příjmení, a současně vnímají jako důležité, že základní tvar končí na krátké *-a*. Respektují odlišnost úřední podoby zpěvaččina příjmení od domácího skloňovacího typu v základním tvaru a vyhýbají se tomu, aby toto příjmení splynulo s domácím typem v dalších pádech – snaží se tuto odlišnost „protáhnout“ (rozšířit, aplikovat) i do nich. Neumějíce nebo nechtějíc skloňovat polsky, činí tak nejjednodušším možným způsobem: protože se tato odlišnost projevuje v základním tvaru jen a jen kvantitou samohlásky (*Farna* × *mladá*), v logice věci zkracují i koncovku *-é* na *-e*. Nesklonují podle žádného vzoru, nýbrž vytvářejí si deklinační typ nový na základě analogie ne morfologické, ale čistě hláskové (*Farná* × *Farna* > *Farné* × *Farne*). A takových uživatelů je překvapivě mnoho.

Domníváme se mimoto, že nezanedbatelnou roli v tomto procesu hraje skutečnost, že prominentní nositelka polského adjektivního příjmení *Ewa Farna* je česká občanka. V případě cizinek je totiž mezi uživateli jazyka tolerance k počešťování příjmení obecně vyšší. O tom svědčí skutečnost, že v médiích je poměrně běžné přechylovat

příjmení cizinek a současně nepřechylovat příjmení občanek ČR, které mají nepřechýlené příjmení zapsáno v osobních dokumentech – takto např. postupovala Česká televize při olympijských hrách v Paříži.⁶ Minimální počty výskytů tvaru *Szymborske* v korpusech naznačují, že u příjmení cizinek je tendence k uplatňování nového skloňovacího typu nejspíš menší. Není však zcela zanedbatelná: bezprostřední motivací k výběru tématu pro tento článek byla registrace užití několika takovýchto tvarů v listopadu 2024 v institucionální komunikaci o polských lingvistkách. Nabízí se hypotéza, že tu máme co do činění s vlivem popularity jedné konkrétní umělkyně na deklinační systém češtiny.

Rozhledy

Životní jubileum Josefa Štěpána

Ivana Svobodová, ÚJČ AV v Praze

svobodova@ujc.cas.cz

Šestého února oslavil osmdesáté narozeniny vysokoškolský učitel i častý přispěvatel našeho časopisu, doc. PhDr. Josef Štěpán, CSc. Hned po ukončení studia (obor čeština–dějepis) na Filozofické fakultě UK začal v r. 1967 působit na katedře českého a slovenského jazyka této fakulty. Svou učitelskou pouť na katedře přerušil v letech 1969–1971, kdy pracoval jako lektor češtiny na univerzitě v Saarbrückenu.

Již od samého počátku své učitelské i badatelské činnosti se soustředil především na syntax současné češtiny a tu lze bezesporu označit za jeho celoživotní téma. Občas se přece jen od ní odklonil, např. v r. 1977 byl na stránkách *Naší řeči* otištěn článek *Jazykové difference v manželství*, jenž se věnuje rozdílům v každodenní mluvě dvou manželů pocházejících ze stejného (Středočeského) kraje, ale z odlišných podnářečních oblastí. K tomuto tématu se vrátil v r. 2004 v článku *Diference ve spontánní mluvě středočeské (pražské) rodiny*, v němž do svého zkoumání zahrnul i dva syny a mj. ukázal, jak spontánní mluva rodičů ovlivnila jejich vyjadřování a vedla i k různým jazykovým hrátkám. Dále lze připomenout např. články o označování zvuků zvířat v různých jazycích (SaS, 1980), o jazykovém ztvárňování prostoru (SaS, 1982), barev (SaS 1983), posesivity (SaS, 1985) a kauzality (Slavia, 1988), o normě a kodifikaci shody přísudku s podmíněm obsahujícím kvantitativní přívlastek (NŘ, 1986), o zjišťování spisovné normy (NŘ, 2009) a o jejím postavení v dílech současných spisovatelů (Bohemistyka, 2012) a o hovorové spisovné češtině (Bohemistyka, 2015, 2017).

Z poslední doby lze vzpomenout i drobnosti *Nový význam slovesa dát a módní frazém to dáš!*. (NŘ, 2016). Na základě analýzy dokladů autor dospěl k poznatku, že

⁶ Srov. *Vyjádření Ústavu pro jazyk český k přechylování příjmení Čechů a cizinek*. ÚJČ AV ČR, v. v. i., 25. 9. 2024. [online] Dostupné z <<https://ujc.cas.cz/cs/9058/vyjadreni-ustavu-pro-jazyk-cesky-k-prechylovani-prijmeni-cesek-a-cizinek/>>.